

**Amir Chesin, Bill Hutman and Avi Melamed
Separate and Unequal – The Inside Story of Israeli Rule
in East Jerusalem**

Cambridge, MA and London: Harvard University Press. 1999. 275 pages.

Roger Friedland and Richard Hecht To Rule Jerusalem

Cambridge: Cambridge University Press. 1996. 554 pages.

ספרם של אמיר חשין, לשעבר יועץ לטדי קולק לענייני ערבים, אבי מלמד, לשעבר סגנו של חשין ובהמשך יועץ לאהוד אולמרט, והעיתונאי ביל הטמן, עוסק בשלטונה של ישראל בירושלים המזרחית למן כיבושה במלחמת 1967 ועד שלהי שנות התשעים. הספר עומד בציפיות המקופלות בכותרת הראשית שלו: "נפרדים ובלתי-שווים" (Separate and Unequal). גם מי שיסתפק בעיון מרופף, או לחלופין בקריאת פרק אחד בלבד, לא יוכל להחמיץ את העיקר, קרי, שלאורך יותר משלושה עשורי שליטה נקטו רשויות השלטון הישראלי – החל ברשות השלטון המקומית, המשך בשלטון המרכזי וכלה ברשות השופטת – מדיניות של אפליה שיטתית ומכוונת נגד תושביה הערביים של העיר בכל תחום אפשרי, בראש ובראשונה במה שנוגע לבנייה, לדיר, לפיתוח ולשירותים ציבוריים. במקביל, וכצידו האחר של אותו "עיקר", יושמה מדיניות הפוכה של הרעפת משאבים מסיבית לטובת בנייה, פיתוח ושיפור איכות-החיים בשביל האוכלוסייה היהודית, בעיקר זו שעברה להתגורר בשכונות החדשות שהוקמו על אדמות שהופקעו מערבים.

בטרם אגש לסקירה עצמה הנה כמה נתונים מספריים חיוניים. מקורם בספרם של חשין ושותפיו, בדו"ח מטעם ארגון "בצלם" משנת 1995, "מדיניות של אפליה: הפקעת קרקעות, תכנון ובנייה במזרח ירושלים", ובחיבורו של ג'פרי אנדרסון משנת 1996, "Settlements and the Israel-Palestinian Negotiations".

ביוני 1967, מייד אחרי המלחמה, סיפחה ישראל כשבעים אלף דונם לגבולות המוניציפליים של מערב ירושלים, שהקיפו עד אז שלושים ושמונה אלף דונם. השטחים שסופחו כללו את ירושלים המזרחית, שתחת שלטון ירדן השתרעה על ששת אלפים דונם, וכשישים וארבעה אלף דונם נוספים, שרובם היו בשטחם של עשרים ושמונה כפרים בגדה המערבית, ומקצתם בשטח המוניציפלי של בית-לחם ובית-ג'אללה. במילים אחרות, רוב-רובו של שטחה המוניציפלי של "ירושלים המאוחדת", ועל אחת כמה וכמה של ירושלים "רבתי", מצוי באדמות שבמקורן היו חלק מהגדה המערבית. ביוני 1967 מנתה אוכלוסייתה היהודית של ירושלים מאה תשעים ושמונה אלף נפש. האוכלוסייה הערבית בכלל השטח שסופח לירושלים מנתה שישים ותשעה אלף נפש, שהיוו כ-26% מכלל התושבים בגבולות המוניציפליים החדשים. התושבים הפלשתיניים שנפקדו במפקד האוכלוסין (בספטמבר 1967) קיבלו מעמד של "תושבי קבע".

למן יוני 1967, ובכון לשנת 1996, הופקעו עשרים ושלושה אלף שלוש מאות שבעים ושמונה דונם מכלל השבעים אלף שסופחו – רובם הגדול מבעלים פלשתיניים פרטיים, חלקם מהמדינה הירדנית וחלקם הקטן מאוד מבעלים יהודיים – בכמה "גלי הפקעות" עיקריים. על הקרקעות שהופקעו הוקמו עשר התנחלויות/שכונות-לוויין יהודיות ואף לא שכונה ערבית אחת. מכלל שבעים ושישה אלף מאה חמישים ואחת יחידות-הדיר שנבנו

בירושלים בשנים 1967-1995, שלושים ושמונה אלף מאה וחמישים נבנו בשכונות היהודיות שבירושלים המזרחית, עשרים ותשעה אלף מאה ואחת-עשרה יחידות נוספות נבנו בשביל יהודים בתחומי מערב העיר. כמחצית מכלל הדירות שנבנו בשביל יהודים הוקמו במסגרת הבנייה הציבורית. בשנת 1996 מנו תושביה היהודיים של ירושלים ארבע מאות ועשרים אלף נפש, והיוו כ-70% מכלל התושבים בעיר. כמאה ושבעים אלף מהם התגוררו בשכונות/בהתנחלויות החדשות שבעיר המזרחית. באותה שנה מנו תושביה הערביים הפלשתיניים של ירושלים כמאה ושמונים אלף, כלומר, מספר התושבים היהודיים בשכונות/בהתנחלויות החדשות היה זהה כמעט לכלל האוכלוסייה הפלשתינית בעיר.

חרף גידול של יותר מ-150% במספר תושביה הפלשתיניים של העיר למן שנת 1967, ואף כי חלקם היחסי בכלל אוכלוסיית העיר הוא כ-30%, במרוצת השנים הנידונות (1967-1995) נוספו בשכונות ובכפרים הערביים רק שמונת אלפים שמונה מאות ותשעים יחידות-דירות חדשות, המהוות 12% מכלל יחידות-הדירות החדשות שהוקמו בירושלים. הבנייה הערבית, כמעט ללא יוצא מן הכלל, היתה פרטית. במונחים של צפיפות-דירות ומצוקת-דירות ההבדלים בין יהודים לערבים בירושלים הם במאות אחוזים. בשנת 1993 התגוררו כשליש מהתושבים הפלשתיניים בצפיפות של יותר משלוש נפשות בחדר, לעומת 2.4% בלבד מהאוכלוסייה היהודית שחיו כך. 34% מהאוכלוסייה היהודית התגוררו בצפיפות של פחות מנפש בחדר, לעומת 8.9% בלבד מהאוכלוסייה הערבית שחיו כך.

כיצד התנהלו הדברים בפועל? חשין ושותפיו אינם חוסכים בדוגמות. הפקעת הקרקעות הגדולה ביותר בתולדות ירושלים של אחרי הכיבוש, שסללה את הדרך לשינוי פניה הגיאודמוגרפיים של העיר, התרחשה באוגוסט 1970. קולק הוא שיזם ופרש את התוכנית תחת הכותרת "הצעת הפיתוח למזרח ירושלים", שעיקריה היו המלצות להפקעת קרקעות נרחבת בתשעה איזורים שונים במזרח העיר (ע' 38). חודשים ספורים בלבד הפרידו בין ההמלצה להפיכתה לתוכנית-פעולה מאושרת ותחילת העבודות "בשטח". ממשלת ישראל הקימה מסגרות מספר לתיאום תוכניות פיתוח בירושלים; החשובה מביניהן היתה "ועדת השרים לענייני ירושלים" שבראשה עמדה ראש הממשלה דאז. זו אישרה ללא התנגדות את ההפקעות באתרים שיועדו ל"פיתוח מיידים". במקביל התגייסו פקידיים בכירים מטעם משרדי ממשלה שונים על-מנת לקצר ככל האפשר את ההליכים הבירוקרטיים העשויים לעכב את עבודות הבנייה. מאיר שמגר, אז פרקליט המדינה, הופקד על הוצאתן לפועל של ההפקעות. בהוראתו מופו השטחים המיועדים, אותרו הבעלים וגובשה תוכנית לפיצויים. בפועל, המחברים כותבים, כמעט כל הבעלים סירבו לקבל פיצויים מהשלטונות בעבור אדמותיהם שנלקחו, שהיקפן הכולל היה יותר מעשרת אלפים דונם. במהלך נוסף החליטה הממשלה על הקמת ועדת שרים מיוחדת שבסמכותה להנפיק אישורי בנייה מידיים תוך עקיפת ועדות-תכנון מקומיות וארציות. שמגר מצידו הורה לאנשי משרדו לגבות את המהלך על-ידי חקיקה מתאימה (38-44).

בספטמבר 1970, כשישה חודשים לאחר שהועלתה "יוזמת קולק", הושלמו התוכניות המפורטות לבניית שתי שכונות-לוויין ענקיות: נוה-יעקב, שנועדה לקלוט חמישים אלף תושבים, ותלפיות-מזרח שנועדה לקלוט כחמישה-עשר אלף. הגורמים המעורבים, על-פי המחברים, לא הותירו דבר ליד המקרה או לכוחות השוק; נוסף על בתי-הדירות הוכשרו התשתיות והוקצו התקציבים לבניית גני-ילדים, פעוטונים, מרכזים לאם ויליד, בתי-ספר יסודיים ותיכונים, מרפאות, גנים ציבוריים, בתי-כנסת, בית-קולנוע, בתי-דואר ומגרשי

כדורגל (45). התוכניות ביחס לשכונות היהודיות החדשות דיברו אומנם על חשיבות יצירתן של קהילות "המקיימות את עצמן", אך בפועל הממשלה היא שהזרימה את רוב האמצעים והכספים (49).

הכותבים מלווים ביסודיות דומה את המשך תהליך ההפקעות, "שוד הקרקעות" כלשונם (57), והבנייה היהודית בירושלים. ההצדקה החוקית להפקעות היתה הועדתן ל"צורכי ציבור", הם כותבים, ואומנם רשויות המשפט בישראל אימצו הצדקה זו בדבקות בפסיקותיהם לטובת המפקיעים אך בפועל אותו ציבור הננים כלל יהודים בלבד. הם אינם מהססים לקרוא לגזענות בשמה: "במשדרי המכירות לדירות בשכונות החדשות לא נתלו אומנם שלטים 'ליהודים בלבד' אך בפועל רק יהודים היו זכאים להלוואות בריבית נמוכה ולתמריצים השונים המסובסדים על-ידי הממשלה לצורך רכישת דירות." (60) קולק, אגב, נהג לתאר את ההפרדה האומית-האתנית בירושלים כביטוי ל"סגרגציה מרצון" שמקורה תרבותי והיסטורי, ולא כתוצר של מדיניות (61). עמדה זו אומצה גם על-ידי בג"צ בעת שדחה את עתירתה של משפחה ערבית שביקשה לשוב ולהתגורר ב"רובע היהודי", שם שכן ביתם לפני שיושביו הערביים של הרובע סולקו ממנו בכוח. בג"צ קיבל את עמדתה של נציגות המדינה ופסק כי החלוקה לרבעים אתניים-דתיים הומוגניים משקפת "מציאות היסטורית" שאין מקום לשנותה. פסיקתו משנת 1992 לא לחייב את הממשלה לפנות את המתנחלים הפולשים בסילוואן מראה כי העיקרון של שמירת "המציאות ההיסטורית" לא עמד לערבים (61-62, 219).

הפקעתם של ארבעת אלפים וארבע מאות דונם מבעלים תושבי בית-חנינא ושועפט בשנת 1980, לצורך הקמת "פסגת זאב", והפקעת אלף שמונה מאות וחמישים דונם מבעלים יהודיים וערביים בשנת 1991, למטרת הקמת "הר חומה", מלמדות על מטרות נוספות של המדיניות הישראלית בירושלים: ליצור גושי התנחלויות יהודיים רציפים בצפונה ובדרומה של העיר, למנוע את הערבים מלבנות סמוך לשכונות היהודיות ולנתק את הכפרים שבתחומי העיר מהיישובים הסמוכים להם בגדה המערבית. די בהצצה בתזכירים ובתכתובות פנימיות של בעלי התפקידים המעורבים בהפקעות לטובת "הר חומה", הכותבים אומרים, להיווכח שאין מדובר אך ורק בעוד מקרה של הקמת שכונה חדשה ליהודים בלבד. למטרה זו היו מספיקים הרבה פחות מאלף שמונה מאות וחמישים הדונם שהופקעו (57-59).

תנופת הבנייה ליהודים לוותה בהגבלות קשות במיוחד על הבנייה הערבית בעיר. התכנון העירוני בירושלים, המחברים כותבים, נהפך למכשיר מרכזי בידי ממשלות ישראל למניעת התפתחותה של אוכלוסייתה הלא-יהודית של העיר (31). לשכונות ולכפרים הערביים שסופחו לתחומיה המוניציפליים לא היו תוכניות מתאר. זו היתה יכולה להיות נקודת-מוצא טובה להכנת תוכניות לבנייה ולפיתוח שיענו על צורכי האוכלוסייה הערבית, אך השלטונות בחרו בדרך ההפוכה: לא בנייה בהתאם לגידול הטבעי ולצרכים, אלא קביעת מכסות של יחידות-דיור לכל כפר ושכונה ערביים, המגבילות, ולעיתים רבות חוסמות וחונקות לחלוטין, את האפשרות לבנות. מקורן של המכסות הדרקוניות, על-פי הכותבים, הוא בשורה של החלטות חסויות-סודיות, שהתקבלו בדרגים ממשלתיים ועירוניים בשנים הראשונות לסיפוח, לפעול להבטחת קצב גידול שנתי של 4% בקרב היהודים ולהגבלת קצב הגידול בקרב הערבים על-מנת שיתרום הדמוגרפי של הראשונים יעלה ל-80% (31-34).

אלא שהבעיה לא התמצתה במכסות הבנייה. רשויות השלטון, ובעיקר ועדת-התכנון האזורית, השתמשו בהליך הכנתן ואישורן של תוכניות המתאר לשכונות ולכפרים הערביים כאמצעי למניעתה או לעיכובה של בנייה למשך שנים רבות. על-מנת לבנות התושב זקוק להיתר בנייה, ורשויות ניתנים רק במסגרת תוכנית מתאר מאושרת. הכנת תוכניות המתאר לכפר ג'בל מוכבר, למשל, החלה רק בשנת 1984. מי שבנה קודם לכן עשה זאת ללא היתר, כשבחלק מהמקרים הושגו האישורים בדיעבד. תקופת הכנתה של תוכנית המתאר נמתחה לאורך יותר מעשר שנים שבמהלכן לא ניתנו כל אישורי בנייה לתושבים. במילים אחרות, לתושבי הכפר לא היתה כל דרך חוקית לבנות. תוכנית המתאר לכפר עקב בצפון ירושלים הושלמה רק בשנת 1992. אואז התגלתה בעיה קטנה. מספר הבתים הקיימים בשכונה היה כבר גדול ממכסת יחידות-הדיור ש"הוקצבה" לה במקור על-ידי השלטונות. מי שהמתין לאישורה של תוכנית המתאר על-מנת לבנות סופו שנתקל בחומה הבצורה של שיטת המכסות (50 – 55).

רווחת חייהם של התושבים הערביים, שחוייבו כמוכן בתשלום מיסים ואגרות לעיריית ירושלים, עמדה בתחתית סדר העדיפויות של השלטונות הישראליים, כפי שהמחברים כותבים בפרק שכותרתו "הנשכחים"; ובעניין זה לא היה כל הבדל בין ממשלות השמאל לממשלות הימין ובין טדי קולק למחליפו אהוד אולמרט (125). הפער העצום ברמת השירותים הציבוריים והתשתיות הפיזיות בין השכונות היהודיות לערביות מעולם לא היה בחזקת סוד. דו"חות פנימיים של העירייה, כמו גם תחקירים שהוכנו בשבילה מטעם מכוני מחקר ויועצים חיצוניים, מתייחסים לכך שברוב השכונות הערביות אין מערכת כבישים, אין מדרכות ואין תאורת רחוב, ובחלקן אין רשתות ביוב תת-קרקעיות; הם מצביעים על הזנחה חמורה בתחום התברואה, מחסור חמור בכיתות-לימוד, תקציבי חינוך מקוצצים, ועל העדרם המוחלט כמעט של מתקני ספורט, מועדונים, מרכזים קהילתיים, מגרשי משחקים וכדומה (21 – 23, 155).

אלא שידיעת המצב לאשורו היא עניין אחד והקצאת משאבים לאוכלוסייה נשלטת, חסרת ייצוג ומהלכים במוסדות העירוניים והמדינתיים, היא עניין אחר. מה שנשמר בסוד לאורך כל השנים, הגם שהיה סוד משותף לשורה ארוכה של נושאי תפקידים ומשרות, הוא חלקם היחסי של השכונות והכפרים הערביים בתקציבן של מחלקות העירייה השונות. למעשה, הכותבים מסבירים, מנהלי המחלקות הקפידו לא לנהל ספרי תקציב נפרדים לגבי "המגזר הערבי", והנתונים המפורטים על התפלגותה של הזרמת המשאבים נחשפו בעל-כורחם בעקבות תחקיר חיצוני שנערך בשנת 1990 לבקשת קולק. תחקיר זה העלה כי בין 2% ל-12% בלבד מתקציבי המחלקות (המחברים אינם מביאים פירוט) הגיעו לאוכלוסייה הערבית. הדו"ח נגנו בסופו של דבר, בהסכמת מחברו, על-מנת "לא להביך" את ראש העיר (24 – 26).

האפשרות להעלות את רמת השירותים ולשפר את תנאי המגורים בשכונות הערביות על-ידי צמצום אי-השוויון בחלוקת התקציבים בין יהודים לערבים מעולם לא עמדה על הפרק, והמחשתה של נקודה זו היא אחת התרומות החשובות ביותר של הספר, לטעמי. טיפול הרשויות באיסוף אשפה הוא דוגמה קלסית: עד שלהי שנות השמונים, מסתבר, היו רוב השכונות הערביות בחזקת "איזור ללא איסוף אשפה"; משאיות הזבל של העירייה לא הגיעו אליהן כלל. עם כניסתו לתפקיד בשנת 1987 נדהם מנכ"ל העירייה החדש גללות, כך לפחות הכותבים טוענים, כי מחלקת התברואה מחזיקה במפות המסמנות במפורש את

האיזורים המוחרמים והמוחרמים-למחצה. מנהל המחלקה, שפטר עצמו מאחריות בתואנת "חוסר בתקציב", לא נדרש לארגון-מחדש של הקצאת המשאבים במשרדו. הספקתם של שירותי האיסוף לערבים דרשה איפוא גיוס של תוספת מימון מיוחדת (125-127). מדהימים לא פחות מאשר משל הזבל הם סיפורו של מגרש הכדורגל שלא הוקם בעיסאווייה (67-72), סיפור הרחובות שלא שולטו בבית-חנינא (146-147) וסיפור שלילתה - תוך הולכת-שולל והפרת הבטחות מפורשות - של הזכאות לתשלומי ביטוח לאומי מתושבי ירושלים שעברו להתגורר בעזריה, הנושקת לגבולותיה המוניציפליים של העיר (148-151).

טדי קולק אינו זוכה בהנחות מצד המחברים, הדנים אותו לפי מעשיו, ולא לפי הצהרותיו ו/או כוונותיו, הגם שכפי שהם מראים, רוב הזמן שרר מתאם מלא בין אלה לאלה. מי שכינה כראש העיר משנת 1965 ועד שנת 1993 מתואר כבעל מהלכים, השפעה ועמדה אצל שרי ממשלה ופקידי מדינה בכירים, שנסמך על "הקונסנזוס הלאומי" סביב "ירושלים רבתי", נהנה מהזרמת מימון ומשאבים בהיקף חסר תקדים בכל קנה-מידה השוואתי, והפיק את המירב גם מקשריו הענפים עם מנהיגים ברחבי העולם ועם שועי-עולם. כל אלה תועלו ונותבו לטובת מדיניות שרק הרחיבה והעמיקה את הפערים בין יהודים לערבים בירושלים. בעשור האחרון לכהונתו, ובמיוחד על רקע השתתפותם הפעילה של תושבי ירושלים הערביים באינתיפדה, חלו תמורות מסוימות בהשקפותיו של קולק, שהחל לגלות אי-נחת לנוכח ממדי אי-השוויון בממלכתו. הוא השמיץ קול מחאה תקיף נגד ההתנחלות בסילוואן (213-214), הצהיר על כוונותיו לשפר את איכות חייהם של הערבים בעיר, ואף התבטא בזכות אוטונומיה מנהלית לשכונות ערביות (239-242). אולם יותר מכל חשש ראש העיר למעמדו. התחרדותה ההדרגתית של ירושלים, הנטייה המובהקת ימינה בקרב כלל הציבור הדתי ואדישותו הפוליטית של הציבור החילוני איימו לשמוט את כסאו מתחתיו, ולקראת הבחירות של 1993 לא נותרה לו ברירה אלא להשליך את יהבו על הקול הערבי. גם בשעת חירום זו לא נדרשו חלילה מחלקות העירייה לשאת בנטל וקולק נרתם למסע שתדלנות אצל שרי הממשלה על-מנת לגרד "מימון מיוחד" (26-28). המאמץ המאוחר הניב פירות זעומים ביותר. הערבים, בלי קשר או עם קשר, חחרמו את הקלפיות כפי שעשו בכל הפעמים הקודמות (97-99), התרדים התגייסו כאיש אחד להפילו, וההמשך ידוע.

שאלה טורדנית שנותרת ללא מענה לאורך הספר נוגעת במקומם/בחלקם של יועצי ראש העיר לענייני ערבים במה שהם מכנים "הסיפור הפנימי של השלטון הישראלי במזרח ירושלים". מלבד אזכור נוכחותם של היועצים בישיבות, בפגישות ובמפגשים למיניהם, לצד כל המי ומי מהמטסרה ומהשב"כ, ולמעט דיווחים ספורים על המלצות כאלה או אחרות שהגישו, שנים-עשר הפרקים של ספרם מספקים מושג קלוש מאוד על פעולתו של "היועץ לענייני" לטובת ה"עניינים". העדרה של תשומה מתבקשת זו מצידם מחזקת את הרושם כי עיתונאי חרוץ היה יכול לעשות את המלאכה במידה לא פחותה של הצלחה. מקובל אומנם שאין יורקים לבאר כל עוד שותים ממנה, אך ממי שהמשיכו לשתות ממנה לאורך שנים רבות בטרם פרשו והחליטו להשמיץ את קולם, וכל זה שעה שהברזים מזרימים את מימיהם בכיוון אחד בלבד, מותר לצפות לפחות לדין-וחשבון. האיפול שהיועצים מטילים על מהות משרתם מותר בצל גם את נתיניהם הערביים. למעט קלישאות שחוקות על ריחות, צבעים ומנהגים בעיר המזרחית, שנועדו לסבר בעיקר את

עינו של הקורא האמריקאי, ולמעט הנתונים הכלליים על האפליה באספקת שירותים עירוניים, גם מי שיחפש לא ימצא בין דפי הספר תיאור פרטני, ולא כל-שכן תיאור מיד ראשונה, של תנאי הקיום, הרכב האוכלוסייה, והווי חיי היומיום ולו בשכונה או בכפר ערבי אחד. דמויותיהם של הערבים הבודדים שזכו להתארח לשעה קלה בספר משורטטות בשטחיות, ושחזורם של תמלילי המגעים בינם לבין פקידי העירייה מותיר טעם חריף ומחשיד של חוסר אמינות. זוהי תעודת-עניות למי שמתארים את השלטון הישראלי בירושלים המזרחית כשרשרת ארוכה של החמצות.

*

אם חיבורם של היועצים הוא במידה רבה "נטול ערבים", הנה ב-To Rule Jerusalem של רוג'ר פרידלנד, פרופסור לסוציולוגיה ולימודי הדתות, ושל ריצ'רד הכט, פרופסור ללימודי הדתות, שניהם מאוניברסיטת קליפורניה, הפלשתינים חיים, נושמים ובוועטים. אלא שהם עושים זאת תחת מגבלות התבנית הפרשנית הצרה והלא-מקורית במידה רבה שהמחברים כופים עליהם. ספרם עב-הכרס בוחר את ירושלים כזירה וכמושא של התגוששות רבת-שנים בין שני עמים ושתי תנועות לאומיות, ובתוך כל אחת מהקבוצות – בין חילונים לאומיים לבין דתיים לאומיים ולא-לאומיים. מחצית מהספר מוקדשת אומנם ל"צד הפלשתיני", אך כפי שקורה במקרים רבים, אין בשמירה על כלליה הפורמליים של התקינות הפוליטית כדי להבטיח הגינות, פוליטית ואחרת. בסקירתו אצטמצם אך ורק לחלקו "הפלשתיני" של הספר.

התיזה הפותחת של המחברים היא כי סיפוחה של ירושלים המזרחית לישראל בשנת 1967 והחלת החוק הישראלי בתחומיה גאל את העיר משכחה ומשיממון תחת שלטון ירדן והפך אותה למוקד הלאומיות הפלשתינית המתחדשת על אדמת פלשתינ, שכן תושביה והמוסדות הפוליטיים שפעלו בה נהנו מ"מעמד מועדף" בהשוואה לאחיהם בגדה וברצועה שהוכפפו לחוקי המשטר הצבאי (274, 275). הם חוורים על "מנטרה" זו פעמים רבות עד כדי כך שנדמה לעיתים שהם מבקשים מהפלשתינים הירושלמיים לומר "תודה שסופחנו". זן חדש של פלשתינים לאומיים צמח בעיר תחת שלטונה של ישראל, מגזע גאה ונדיב ופחות אכזר מדור האבות – כלומר, מהמופתי, אנשיו ומתנגדיו – ובעיקר מאחיהם "בחוף", כלומר, ממנהיגי תנועת השחרור הפלשתינית ולוחמיה. נציגם הבולט הוא פייסל חוסייני, שלא איבד סנטימטר מהלאומיות היוקדת של אביו עבד אל קדר, אך השכיל להכיר במציאות, כלומר בכוחם של הישראלים, ולאמץ גישה פרגמטית ופשרנית (290–296). העובדה שחוסייני הוא תוצר מובהק, עד כמה שתינתן מובהקות במציאות הפלשתינית המפוצלת והמורכבת כל-כך, של פתח ואש"ף, שמילא וממשיך למלא תפקידי-מפתח בצמרת הארגון, אינה מפריעה לכותבים לתארו לאורך כל הדרך כ"בן חורג", מה שמוביל אותי לתיזה המרכזית שלהם.

הזן החדש של הפלשתינים הלאומיים בירושלים, ואגב, כשמדובר בשמות, רשימת המצאי שהכותבים מספקים מבלבלת ומטעה להפליא, היה יכול לחולל גדולות ונצורות אלמלא היה נתון בצבת המשולשת של ישראל מכאן, ירדן משם, ואש"ף מעל כולם (272), 297–298, 311). באשר לראשונה, נדמה לעיתים כי ישראל לא היתה יכולה למצוא או להמציא שגרירים נאמנים יותר מהמחברים. הישראלים הם הנאורים והמתורבתים

שבכובשי המאה העשרים, ובכלל, הם מעולם לא ביקשו לכבוש אלא יצאו רק להגן על עצמם מפני מי שנשבעו להשמידם (298), מה שמסביר אולי מדוע אצלם מוטה גור הוא המשחרר, בלי מרכאות, של ירושלים (249). לא כמו הכובש הערבי האכזר, החייל הישראלי משלם בעבור הקפה שלו (300), וזה "כסף קטן" לעומת התרומה העצומה להעלאת רמת החיים של האוכלוסייה הנשלטת, שזינקה קדימה "בדרמטיות", כלשונם, כלומר למגע הקסם של מי ש"העדיפו תמיד פלשתינים שבעים" (300). המון עושר נערם מתחת לכריות בפלשתיין, אבל אויה, העשירים העדיפו מרצדסים, וילות-פאר "המגמדות כל מה שאפשר לְמַיִן בישראל" ושוקולד שוויצרי על טובת בני עמם, והאחריות להעדר פיתוח ותיעוץ רובצת בעיקר על שכמם (300). לא רק מי שקרא כמה דברים על המדיניות הכלכלית של ישראל בשטחים הכבושים עשוי להיתקף בחילה, אלא גם מי שבקי קצת במספרים על היקף הפרישה הצבאית וההוצאות הבטחוניות בשטחים ומי שעקב, ולו בעין עצומה-למחצה, אחר האינתיפדה. לפי הכת ופרידלנד, הכיבוש הישראלי ה"זול", כלשונם, נזקק למעט מאוד כוחות בשטח על-מנת לשלוט באוכלוסייה (298). רוב החיילים שנשלחו לדכא את ההתקוממות ספגו באיפוק אבנים, בקבוקים, סכינים וקללות. גם "הוועמים", ששברו כמה חלונות, רהיטים ועצמות (בסדר הזה, ולא יותר מזה), רצו בסך-הכל לחזור הביתה בשלום משירות "לא נעים" (319). ישראל נושאת אומנם באחריות להתכחשות העיקשת וארוכת-השנים ללאומיות הפלשתינית ולאיי-ההכרה בתביעותיה לעצמאות, אך זו נחלקת לפחות שווה בשווה עם הצד האחר.

באשר לירדן, זו המשיכה לתבוע – עד הצהרת הניתוק המפורסמת של חוסין בשנת 1988 – את זכותה על הגדה המערבית ובכלל זה על ירושלים המזרחית, דיכאה ביד רמה את התנועה הלאומית הפלשתינית בתחומי הממלכה, ושמרה על אחיזה בגדה, בעיקר באמצעות הזרמת כספים שוטפת למוסדות דתיים ואחרים בירושלים ופיקוח על הקצאת משאביהם, העברת משכורות לעובדי ממשלה לשעבר ותגמול נאמנים (286). אך המתכחשת (ישראל) ופורשת החסות (ירדן) מתגמדות שתיהן מול אויבם הגדול באמת של הפלשתינים, אש"ף. "תאגיד רב-לאומי עשיר" (306), "אוסף של שבטים (clans) פוליטיים מזוינים" (424), "ברית בין מיליציות פטרימוניאליות" (308) – זהו לקט נבחר ממגוון כינויי-הגנאי שהמחברים מדביקים לארגון בלשון השמורה בדרך-כלל לחבורות הסתה.

למי שציפה למצוא בספר סקירה עניינית, שלא לדבר על מחקר שיטתי, על התנועה הלאומית הפלשתינית בירושלים למן שנת 1967 – על מוסדותיה הפוליטיים והחברתיים, על הרכבה האנושי, על פרישתה בשכונות ובכפרים, על דפוסי התארגנותה ופעולתה, על החלוקה הפוליטית-הארגונית בתוכה, על קשריה עם המרכז הפוליטי בגולה וכדומה – נכונה אכזבה גדולה. ירושלים משמשת את הכותבים כאמתלה בלבד, אפילו לא כתפאורה, לגולל באריכות רבה – תוך שימוש אקלקטי להפליא בבלייל מקורות, המשלב ספרות-עזר וקטעי ראיונות עם שפעת סיפורי רכילות ושמועות, ותוך נקיטת לשון מתחסדת ומתנשאת, הרוויה חלוקת ציונים והטפות-מוסר, כלפי הצד הפלשתיני כמובן – את גרסתם לפרקים היתר-ידועים בתולדות הסכסוך הישראלי-פלשתיני בעשורים האחרונים.

השבח היחיד שניתן לחלוק לגרסה זו הוא שהיא מצליחה לעשות את מה שעל פניו, לפחות, נראה בלתי-אפשרי: לשייט ולהחליק בביטחה בין עמדה שלא היתה מביישת את

הימניים שבדוברי ממשלות ישראל לתמיכה מתלהמת במשנתו הפוליטית של אדוארד סעיד. וזו תמצית המסלול: לא כמו הישראלים, שידעו לבנות חברה תחילה ואז להקים צבא שיגן עליה, אש"ף נבנה על מיליציות המאוחדות בשבועה להשמיד את ישראל (309). מעולם לא היתה שם תנועה שצמחה מלמטה (304), אלא רק כוח אלים שנכפה מלמעלה, באמצעות טרור, איומים, ובעיקר כסף גדול ופטרונויות, ומנע את בני הקהילות הפלשתיניות, ובפרט זו שבפלשתיין עצמה, מלהצמיח מנהיגות אותנטית מקרבה ולהוביל את קולה של הלאומיות השפויה (302–310).

הקושי להמציא סימוכין שיעניקו משקל של ממש לטענתם גורר את המחברים לקבץ אישי-ציבור ומנהיגים הרחוקים זה מזה כמזרח ממערב, או לפחות כמרחקים שבין הפלגים, הזרמים וההשפעות הפוליטיות בפלשתיין – כגון ג'מיל חאמד, עזיז שחאדה, בשיר ברגותי, איברהים דקאק, חנא סינורה ופייסל חוסייני – תחת מטרייה דמיונית של עמותת נפגעי ערפאת. הסיפורים על "ביליוני דולרים" שהוזרמו כביכול על-ידי אש"ף לידי "לקוחות" פרטיים בשטחים, ועל פעילים שנקנו בכסף ו"עשו מהלאומיות קריירה", אינם מגובים במקורות מוסמכים, בדיווחים רשמיים או במעקב שיטתי, אלא ניוונים בעיקר ממה שהשמיעו באוזניהם "הרבה פלשתינים", כפי שהמחברים נוהגים להתבטא בשעת מצוקה. יש לציין עוד כי הטקסט לוקה פעמים מספר בשיבוש שמות ומונחים ערביים.

איך קרה איפוא שרבים כל-כך מ"אנשי-הפנים" נהו אחר הבריונים, המרצחים והמשחזים "מבחוחץ", הצטרפו לשורות הארגונים הפלשתיניים וראו באש"ף את מייצגם הבלעדי? נראה כי העדר המתאם בין ההתפתחות ההיסטורית-הפוליטית בשטחים הכבושים לתיות האיומים והפטרונויות אינה מדאיגה את המחברים, גם לא השינויים והתמורות שידעה האסטרטגיה הפוליטית של "אש"ף-חוחץ" במהלך התקופה, שאינם מתיישבים עם התדמית הדמונית שהם מייחסים לארגון. במחשבה שנייה, הנדיבות הזו כלפי עצמם היא כנראה תמצית הפריבילגיה של האקלקטיות. ואכן, בכל מה שקשור להתפתחויות למן מלחמת המפרץ, ובעיקר למן אוסלו, הכותבים מאמצים מעין היפוך לוגי של טענתם הקודמת. אם ערפאת של טרום-אוסלו מוחזק על-ידיהם כבעל עסק כלכלי משגשג שחיבל וסיכל בעקביות יוזמות של מנהיגים מתונים מקומיים להידברות, ערפאת המוחלש, שידידיו ובעלי-בריתו משכבר הפנו לו עורף, שחתם על הצהרת העקרונות במדשאת הבית הלבן, זוכה בקיתונות של בוז ולעג מצידם על תבוסתנותו, על כך שכל מה שנותר באמתחתו, כלשונם, הוא היכולת לעשות ויתורים (412, 420–421). כך, אם כן, במשיכת/בהטיית קולמוס החותמת מסע לוליינות מפרך, המחברים מציבים עצמם בחזית של מסדר אבירי הלאומיות הפלשתינית. ואיפה ירושלים בכל זה? האמת, קצת שכחתי.

מאיה רוזנפלד

אוניברסיטת תל-אביב